

Megemlékezés **KEMPELEN RADÓRÓL**

POZDER Miklós
Gyöngyös

ABSTRACT: In memory of Radó Kempelen. – The life of an honourable entomologist of the County Heves from the last century (who was the grandson of the famous Hungarian polyhistor, Farkas Kempelen) is outlined by author. The major part of Radó Kempelen's entomological collection is kept now in the Mátra Museum.

A gyöngyösi Mátra Múzeum természettudományi gyűjteményében kiemelt helyet foglal el **KEMPELEN FARKAS**, a híres magyar polihisztor unokájának, **KEMPELEN RADÓNAK** bogár- és lepkegyűjteménye.

KEMPELEN RUDOLF – vagy ahogyan magát a múlt század magyaros nyelvhasználattal nevezte: **RADO** – 1815. június 9-én született a Pozsony megyei Gomba községben. (1) Iskolái befejezése után különböző hivatalokat vállalt, gazdálkodott. Az 1848-as forradalom első napjai a délvidéken érik, Melencén. A magyar kormány ellen támadókkal szemben itt szervezi a küzdelmet, majd Budán szolgál nemzetőrként. A szabadságharc bukása után Esztergomba költözik. Itt ismerkedik össze **HAYNALD LAJOS**sal, a jeles botanikussal. Az entomológus **KEMPELEN** és a botanikus **HAYNALD** tudományos célú ismeretsége később egész életre szóló barátsággá fejlődött.

1854-ben Egerbe kerül, a pénzügyigazgatóságra. Itt „kiváló műveltsége, szelid lelkülete, s . . . társalgási modora kivívták számára az egri értelmiség tiszteletét és becsülését”. (2)

1867-ben, a kiegyezés utáni magyar kormány Pestre helyezi át, majd Szatmárra, később Pozsonyba kerül és tölt be különböző pénzügyigazgatási tisztségeket. Családja, gyermekei változatlanul Egerben maradnak, az egri Kempelen-házban, mely a Rózsa utca elején állott. (3) 1885-ben ide tér vissza, s haláláig itt is él családja körében.

Hivatali elfoglaltsága és népes családja mellett – hat gyermeke érte meg a felnőttkort, elhunytakor harminckét unokája gyászolta –, minden lehetőséget megragad, hogy a természettudományok kutatásával, azon belül főleg rovarlattal foglalkozzon, merő kedvtelésből. Megfigyeléseket végzett, gyűjtött, e célból igyekezett bejárni az egész megyét. A jelesebb külföldi természettudósokkal levelezésben, tudományos csereviszonyban állott.

ABAFI AIGNER LAJOS, a neves lepkész, elismeréssel említi „A lepkész története Magyarországon” című munkájában **KEMPELENT**: „A hazai lepkészek közt ebből a korból továbbá tisztes helyet foglal el **KEMPELEN RADÓ** pénzügyi tanácsos Pozsonyban, majd Egerben, ki e két

város környékét kutatta át, s azok faunáját, valamint egyéb lepkészetit észleleteit közölte is. A hazai faunát néhány új adattal gyarapította. Először fogta hazánkban: *Lasiocampa v. montana*; *Zonosoma v. suppunctaria*, ab. *ruficilaria*; *Synopsia v. propinquaria*." (4)

Heves megyéből előkerült naplőfeljegyzésekből tudunk arról — például HÄUFLER EDVÄRD domoszlói naplőjából —, hogy a lepkészetten kívül szivesen vadászott is. 1855 márciusában Domoszlón farkasvadászatra volt hivatalos. (5)

Több tudományos folyóiratban említik meg nevét. JANKA VIKTOR, a neves botanikus, a Magyar Nemzeti Múzeum növénytárának vezetője említi 1864-ben, az Österreichisches Botanisches Zeitschrift-ben megjelent egyik írásában, hogy egri tartózkodása alkalmával együtt gyűjtött a Bükk hegységben, a Bélkő környékén KEMPELEN RADÓVAL.

1866-ban, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egerben tartották tizenharmadik nagygyűlésüket. Ez alkalomra ALBERT FERENC, a líceumi csillagvizsgáló igazgatója szerkesztésében megjelent a „Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék leírása”. (6) Mint ahogyan ennek a kis, vaskos könyvnek előszavában olvashatjuk, KEMPELEN RADÓT kérték fel a III. fejezet, a „Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék állattani leírása”-nak összeállítására, mivel „mint szenvedélyes bűvárnak és gyűjtőnek elég alkalma volt a megyéink területén található állatokkal megismerkednie és ki a természetrajznak és jelesen a rovarászat- és lepkészetnek szakavatottja.” (7)

Az ötvenegy oldal terjedelmű fejezet a számos és sokrétű egyéni megfigyelésen alapuló komoly, tömör, tudományos munka. Stílusa ennek dacára is kimondottan olvasmányos. Például így ír a farkasról (*Canis lupus*): „... nem egyszer észleltetett ő kelme fényes nappal, kivált ősszel Eger város közelfekvő szőlőiben, ahol reggeli nyugalmaiból felriadva, szép csendesen tova ballagott” — s így a rókaról (*Vulpes, vulpes*): „... Egerben a szőlő karóra fel nem húzatván, az neki savanyúnak nem tetszik, eszik hát belőle a házi-ebbel versenyt.” (8)

Ebben a műben kerül első hazai említésre KEMPELEN RADÓ és Bécsben élő bátyja, KEMPELEN LAJOS közös felfedezése is. „Mint nevezetességet különben említés nélkül nem hagyhatjuk, hogy Egerből Bécsbe küldött több pók közül egy eddig ismeretlen faj fedeztetett fel, mely KEMPELEN LAJOS kitűnő pókász által *Thysa pythonissaeformis*-nak neveztetett, és mint ilyen, elfogadtatott.” (9)

KEMPELEN RADÓ nyugalomba vonulása után kizárólagosan tudományos kedvtelésének él. Tudományos munkájának eredményét, értékes lepke- és bogárgyűjteményét az egri középiskoláknak ajándékozza. Már az 1866-67-es gimnáziumi évkönyben felbukkan a neve, mint aki több száz rovar és lepkét ajándékozott az egri cisztercita gimnáziumnak. (10) 1869-ben már több ezer példányból álló gyűjteménye van az iskola szertárában.

1886. február 18-án kelt adományozó levelében a 20 éven át gyűjtött és rendkívüli szakértelemmel rendezett lepke- és bogárgyűjteményét a gimnáziumnak ajándékozza. „... Kijelentem, ezen sajátkezűleg írt levelem által, hogy az én közel 1000 jól meghatározott fajból álló lepke és 1800 fajt tartalmazó bogárgyűjteményemet az egri főgymnasium részére, a ft.

cisterci rend egri házának tulajdonába bocsátom már most is, azon föltétel alatt, hogy az, míg élek, nálam maradjon a czélból, hogy még újabb példányokkal bővítsem." (11)

KOVÁCH DEMJÉNnel, a gimnázium természetrajztanárával, kit buzgóságáért nagyon megszeretett, amikor csak tehetett, ki-kiránudult a közelebbi és távolabbi vidékekre, s gyűjtötte a bogarakat, hernyókat — a hernyókból dolgozószobájában kikelt lepkéket vette be gyűjteményébe — olyan kitartással, hogy jóval fiatalabb kísérője sokszor elfáradt mellette.

Az egri cisztercita főgimnáziumba került, rendszeresen felépített és kitűnően preparált egyedekből álló gyűjtemény a következőket tartalmazta:

Lepke:	1246 faj	3 716 darab
Bogár:	3291 faj	10 365 darab (12)

Az akkoriban alapított állami reáliskolába került gyűjtemény ennél szerényeb volt, de az ajándékozónak szándékában állott azt is a gimnázium-

ziuméhoz hasonló nagyságú gyűjteménnyé fejleszteni. Sajnos halála ebben megakadályozta. Ez a gyűjtemény a reáliskola évkönyve szerint:

Lepke:	427 faj	1 442 darab
Bogár:	1299 faj	4 373 darab (13)

Ismeretterjesztő előadásokat, felolvasásokat tart Egerben. Egyik előadását az EGER c. lap folytatásokban közli is, ezt az előadását 1892. március 10-én, a Magyar Kárpátgyesület egri Bükk-osztályának felkérésére tartotta. Az előadásról KELEMEN LAJOS szerkesztő ezt írta: „gyönyörködve tanított és tanítva gyönyörködtetett”. (14)

1892. december 14-én hunyt el. Az egri, ún. Hatvani-temetőben temették el, ahol síremléke 1973-ig hirdette, hogy „kétszer élt, mert két hivatást végzett: szolgált a hazát, kutatta a természet titkait”.

Síremléke elkallódott, ma már csak a beavatottak tudják, hogy hol porlad KEMPELEN RADÓ... Olajfestményű arcképe is elkallódott, melyet pedig még életében, 1892. november 16-án, kis ünnepség keretében helyeztek el a gimnázium természetrajzi szertárában, az értékes gyűjtemény tárlói fölé – s ahol azt jelen kis írás szerzője, mint gimnazista, 1949-ben még ott látta.

Az entomológusok tiszteletből egy lepkét neveztek el róla, a *Melitaea dydima* ab. *Kempeleni* AIGNER-t. (15) 1946-ban, a Rovartani Közleményekben Eger egyik lelkes amatőr lepkésze, RESKOVITS MIKLOS emlékezett meg róla, s ismertette röviden a KEMPELEN-féle gyűjteményt, mely akkor még a gimnáziumban volt. (16)

A gyűjtemény, mint ahogyan azt a bevezető sorokban említettem, ma a gyöngyösi Mátra Múzeumban van. JABLONKAY JÓZSEF entomológus, tudományos kutató mentette meg 1963-ban a biztos pusztulás szélééről a százszentendős gyűjteményt. „... 1963 júniusában BAKÓ FERENC, a Heves megyei múzeumok igazgatója közölte velem, hogy a KEMPELEN RADÓ-féle lepke- és bogárgyűjtemény útban van a volt egri ciszterci gimnázium szertárában és nincs is senkijük, aki azt karbantartaná, venné át a Dobó István Vármúzeum. Erre 1963 augusztusában sor került, én magam és egy múzeumi hivataloságom ötösével a fiókokat összekötve, vagy tíz fordulóval felvittük a vármúzeumba. A gyűjtemények hosszú, ferde síkú üvegezett tárlókban voltak, melyeken nem egy üvegtábla el volt törve, a por és az *Anthrenus* (múzeumbogár) az értékes gyűjteményekben nagy kárt tett. ... Az egész gyűjtemény látszata feltétlenül egy kéz, a neves gyűjtő beszerzéseként volt észlelhető. Sok köztük úgy a lepkékénél, mint a bogaraknál a hazánkban (Kárpát-medence) előforduló faj, s olyanok is, amiket vagy vásárlás, csere vagy esetleges európai utazások folytán szerzett meg. Ha a két gyűjtemény nem is lelőhelycédulázott, azért komoly értéket képvisel. 1965. november 18. óta Egerből az Eger alá tartozó gyöngyösi Mátra Múzeumba kerülésével ott méltó megbecsülést és gondviselést élvez.” (17)

KEMPELEN FARKAS tudányszerető és humánus szellemének méltó örököse volt KEMPELEN RADÓ – megérdemli, hogy megemlékezzünk róla.

JEGYZETEK

1. KEMPELEN RADÓ adatai az illetékes anyakönyvekből. Szülei: K. KÁROLY és WIMBERG MÁRIA. — Felesége: BRUDERMANN AUGUSZTA, Pozsonyban, 1840. augusztus 30-án esküdtek meg.
2. Necrolog. — EGER, 1892. december 20-i szám.
3. Ma már modern, emeletes ház van a helyén.
4. A szövegben idézett mű, Bp., 1898. 103, 115, 183–184. o.
5. Ismertette POZDER MIKLÓS, 1855. Farkasvadászat Domoszlón címmel, a *Heves megyei Vadász-ban*, 1972. évi 4. szám.
6. Teljes címe: Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék leírása a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egerben, 1866-dik évben tartott XIII. nagygyűlésének alkalmából többek közreműködésével megírva. Szerkeszté MONTEDEGOI ALBERT FERENC. Eger, 1868.
7. A 6. alatt idézett mű, VIII. o.
8. A 6. alatt idézett mű, 177. o.
9. A 6. alatt idézett mű, 193. o. — A későbbi vizsgálat, HERMAN OTTO, kiderítette, hogy tulajdonképpen a *Gnaphosa lucifuga* (WALCK)-ról van szó, nem egy új fajról. Lásd: HERMAN OTTO: Magyarország pókfáunája. Bp., 1879. I. kötet, 28. o.
10. A Cisterci Rend egri Kath. Főgymnasiumának Tudósványa az 1866 67-ki tanévr. Eger, 1867. 18. és 21. oldal.
11. A Cisterci Rend egri Kath. Főgymnasiumának Értesítője az 1895–96. iskolai évről. Eger, 1896. 99. o.
12. A 11. alatt idézett mű, 184. o.
13. Az egri magy. kir. Állami Reáliskola III. Értesítője az 1892–93. iskolaévről. Eger, 1893. 15–31. o. — Ebben ORLOVSZKY ISTVÁN tanár a KEMPELEN-gyűjtemény névjegyzékét is adja. — Ennek a gyűjteménynek sorsáról nincs tudomásom a továbbiakban.
14. EGER, 1892. március 15., 22., 29. és április 5-i számai.
15. Prof. Dr. ADALBERT SEITZ: Die Gross-Schmetterlinge der Erde. Stuttgart, 1909. I., 218. o.
16. RESKOVITS MIKLÓS: Megemlékezés KEMPELEN RADÓról, Eger egykori nagy entomológusáról. *Rovartani közlemények*, 1946. I. kötet, 2. füzet, 33–35. o.
17. JABLONKAY JOZSEF, szerzőhöz írott, 1977. március 18-án kelt leveléből.

KEMPELEN RADÓ IRODALMI MUNKÁSSÁGA

1. Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék állattani leírása. — Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék leírása a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egerben, 1866-dik évben tartott, XIII. nagygyűlésének alkalmából többek közreműködésével megírva. Szerkeszté MONTEDEGOI ALBERT FERENC. — Eger, 1868. c. mű, 175–226. o.
2. Über den japanischen Seidenspinner (*Saturnia Yamamai*). — *Verhandlungen des Vereins für Naturkunde*. Pozsony, 1874. 219–221. o.
3. Jellemző adatok Eger környékének lepkefaunájához. — *Rovartani Lapok*, I., 1883. 47–49. o.
4. Über einen Schmetterlings-Zwitter (*Pararge Eudora*). — *Pozsonyi Természettudományi Egyesület Közleményei*. Pozsony, 1881–83. V., 79. o.
5. Hermaphrodita pillangó (*Ephinephele Janira*). — *Rovartani Lapok*, I., 1884. 126. o.
6. Pozsony környékének lepkéiről. — *Rovartani Lapok*, I., 1884. 94–99. o.
7. Beobachtungen über eine abweichende Entwicklung des *Bombyx quercus*. — *Wiener Entomologische Zeitung*, VIII. 1889. 145. o.
8. Eszleletek a rovarok életéből. Felolvasás. — EGER, 1892. március 15., 22., 29. és április 5. számokban.

Erkezett: 1981. VI. 16.

POZDER Miklós
H-3200 GYÖNGYÖS
Szabadság tér 2.